

MÁTHÉ GÁBOR

Gondolatok a nemzeti és az európai uniós jogról

Rendhagyó tudósítás a
The Basic Law of Hungary.
A First Commentary –
Magyarország Alaptörvénye.
Első kommentár

Az Alaptörvény kommentárja

A Clarus Press gondozásában megjelent monográfia méltó külsőt hordoz. Forma dat esse rei, ám nem csupán alaki, hanem tartalmi szempontból is.

A kommentár tizenhét fiatal és középnemzedéki kolléga munkája. A középnemzedék – hic et nunc – a harminc-negyvenéves korosztályt reprezentálja, akik főként egyetemi oktatók, de a praxis élvonalából is találunk szerzőt; így államtitkárt, nagykövetet, főügyész-helyettest, alkotmánybírósi tanácsadót. Tizenegy fő a Pázmány Péter Katolikus Egyetemet, három a Nemzeti Közszerzési Egyetemet, egy-egy fő a Győr, Szeged Jogi Fakultásokat képviseli. Tizenkét tudományos fokozattal, s egy DSc-al is jeleskedik a szerzőgárda. Csak gratulálni lehet: Csink Lóránt, Schanda Balázs, Varga Zs. András szerkesztőknek, hogy egy arányos szerkezetű, a normaszöveg rendszerét híven közvetítő, tartalmát adekvátan kifejező, a párhuzamos hivatkozásokat elkerülő, színvonalas kommentárt jelenítettek meg. Egyet kell értenünk Jakab András külön bevezetőjében foglaltakkal, nevezetesen azzal, hogy a jogtudósok nem azért vannak, hogy a legjobbat hozzák ki a norma szövegéből, hanem kreatívan, a jogtudományi módszertan teljességét bevetve mozdítják elő, hogy az új alaptörvény szerint a közösség értően gondolja át az alapkérdéseket. Ugyanígy üdvö-

sek azok a szerzői óhajok is, melyek szerint munkájuk kellő municiót jelenthet a külföldi kutatóknak is, hogy megismerve a magyar alaptörvényt, annak megoldásait kívánságra hasznosíthassák. Nos, ez a remény, majd a jövő által lehet igazolt.

Mindenesetre tény, hogy az alaptörvény – a szerzők által is bizonyítottan – a legalapvetőbb értékeket fejezi ki. A team egybehangzóan hangsúlyozza továbbá azt is, hogy a normaszöveg önmagában szükséges, de nem elégséges az új szemléletmód érvényre juttatásához. Ezt – az alapjogok értelmezésével példázva – a norma + bírói + alkotmánybírói értelmezés együttese teremtheti meg.

Villanófényben összegezve: a Nemzeti hitvallás, az Alapvetés, a Szabadság és felelősség, s az Állam tagozódású alaptörvény, az Európai Unióról szóló szerződésben, s a kapcsolódó módosításokban foglaltakkal adekvát. Nevezetesen:

„Az Unió az emberi méltóság tiszteletben tartása, a szabadság, a demokrácia, az egyenlőség, a jogállamiság, valamint az emberi jogok – ideértve a kisebbséghez tartozó személyek jogait – tiszteletben tartásának értékein alapul. Ezek az értékek közösek a tagállamokban, a pluralizmus, a megkülönböztetés tilalma, a tolerancia, az igazságosság, a szolidaritás, valamint a nők és a férfiak közötti egyenlőség társadalmában.”
Az Unió: „Előmozdítja a gazdasági, a társadalmi és a területi kohéziót, valamint a tagállamok közötti szolidaritást. Az Unió tiszteletben tartja saját kulturális és nyelvi sokféleségét, továbbá biztosítja Európa kulturális örökségének megőrzését és további gyarapítását.”

„Az Unió tiszteletben tartja a tagállamoknak a Szerződések előtti egyenlőségét, valamint nemzeti identitását, amely elválaszthatatlan része azok alapvető politikai és alkotmányos berendezkedésének, ideértve a regionális és helyi önkormányzatokat is. Tiszteletben tartja az alapvető állami funkciókat, köztük az állam területi integritásának biz-

tosítását, a közrend fenntartását és a nemzeti biztonság védelmét.”¹

Az Alaptörvény kommentárjának bemutatójára figyelemreméltó nemzetközi részvétellel – 2012. február 17-én – a Magyar Tudományos Akadémián került sor. Az érdeklődést is kiváltó protokolláris és szakmai előadásokat: Kis Norbert, Rétvári Bence államtitkárok, Máthé Gábor, Patyi András egyetemi tanárok, s Varga Zs. András legfőbb ügyész helyettes tartották.

A továbbiakban élve a recenzens kapta lehetőséggel – az alaptörvény apropójára – néhány gondolatot szeretnénk rögzíteni a nemzeti és az EU jog viszonyáról.

Az európai egységesülési folyamatról

Az „első Jalta” revízióját, s eredményét: az Európai Uniót az elmúlt húsz esztendő főbb trendjei determinálták. Az 1989. évi máltai csúcstalálkozó szimbolizálta az Egyesült Államok által már korábban (1985) kidolgozott Grand Strategy-t, a nagy váltást: azt, hogy a világ elbúcsúzik egy korszaktól és belép egy másikba. E másik világnak az alapkérdése pedig az volt, hogy Kelet-Közép-Európa miként integrálódjon Nyugat-Európához. A szovjet-amerikai kondominium verziótól a rajnai modellt megtestesítő jóléti államideálon át, a véglegesült washingtoni konszenzusig vezető út okszerűen határozta meg a jelenkori viszonyokat. Ebben a folyamatban a magyarországi rendszerváltozásnak nevezett átalakulást az euroatlanti eszmerendszert közvetítő, demokratikus alapértékeket és hagyományokat megjelenítő Alkotmány; a neoliberais gazdaságpolitika jegyében, a washingtoni konszenzus – sokkterápiás – végrehajtásaként, a koncepciótlan

privatizáció, s az ezt elősegítő dereguláció, az állam szerepének erőteljes visszaszorítása kísérte. Ma már – az új Alaptörvény idején – teljesen világos, hogy Lord Dahrendorf akkor rendszeresen idézett metaforája több volt, mint tévedés. Nevezetesen a dolgoknak előbb rosszabbra kell fordulniuk ahhoz, hogy megjavuljanak, s a térség népeinek végig kell menni a siralom völgyén, hogy eljuszanak a kapitalizmus Kánaánjába.²

Nos, ez a hosszú menetelés mindmáig tart, az ésszerűtlenül zajló átalakulási válsághoz egy pénzügyi (derivativa) válság is társult. Nem véletlen tehát, hogy az állami tulajdon féktelen lebontásával létrejött, túlsúlyos magángazdaság és a multinacionális vállalatok együttese meggyengítette, és több területen hatástalanította az állami szerepvállalást.

E 20. század végétől kezdődő demokratizálódási folyamatoknak az a legnagyobb problémája, hogy nem sikerült az államiság különböző dimenzióit egymástól konceptuálisan elkülöníteni és megérteni, hogy azok hogyan kapcsolódnak a gazdasághoz. A privatizáció olyan hatalmas aszimmetriákat szült, amelyeknek a korrigálása az állam feladata lett volna. Találón jegyezte meg – a mának szóló legfontosabb feladatra is utalva – Milton Friedmann a szabadpiaci közgazdaságtan legkiválóbb képviselője: „Kiderült, hogy a jogrend valószínűleg alapvetőbb a privatizációnál.”³

Közismert, hogy Európa történetének harmadik egységesülő kísérleténél tart. Az első sikeres Európa a Karoling Birodalom volt, s ez a mai egyesülő Európának az egyetlen mintája, mert a jelenlegi nagyságában is felülmúlja Nagy Károly birodalmát.

¹ 2007. évi CLXVIII. törvény az Európai Unióról szóló szerződés és az Európai Közösséget létrehozó szerződés módosításáról szóló lisszaboni szerződés kibírdetéséről, 1. számú melléklet a 2007. évi CLXVIII. törvényhez Lisszaboni szerződés és az Európai Unióról szóló szerződés és az Európai Közösséget létrehozó szerződés módosításáról. Magyar Közlöny, 182(2007), 13781. p.

² A privatizációs folyamatokat kiválóan elemzi BEREND T. Iván: *Magyarország a közép és kelet-európai átalakulásban, 1989–2008. Néhány vitás kérdés = 60 éves a Közgazdaságtudományi Egyetem. A Jubileumi Tudományos Konferencia alkalmából készült tanulmányok*, Budapest, Aula, 2008, 45–55. p. A téma monografikusan is megjelent a Cambridge University Kiadónál 2008-ban.

³ *Sub clausula 1989. Dokumentumok a politikai rendszerváltozás történetéhez. A Grand Strategy*, szerk. GECSÉNYI Lajos–MÁTHÉ Gábor, Budapest, Magyar Közlöny Lap- és Könyvkiadó, 2009, 18–34. p.

Az új Harmadik Európa igazi dilemmája a jóléti állam és a gondoskodó állam közötti választási alternatíva. A Rechtsstaat-Verfassungsstaat milyen formációvá történő átalakítása a jelenkor nagy államelméleti projektje. Az új európai intézményrendszer létrehozásakor arra kell törekedni, hogy az EU, mint sui generis intézmény az emberi jogokat valóban realizáló, azokat egyenlően kiterjesztő (nem csupán a stabilitási paktum keretszámait realizáló) emberibb társadalomként funkcionáljon. Világos, hogy a jog és az Alkotmány szerepe még központibbá válik, mint az eddigiekben volt.

Az uniós jog problematikájához

Az uniós jog elmélete kidolgozatlan. A tagállamokat integráló, sui generisből, jogi személlyé váló alakulat joga ezért a nemzeti jogokhoz viszonyítottan kerül definiálásra. A jogállami hivatkozás, mindig csak tagállami érintettségű lehet. Így most csupán néhány jellemző vázolására szorítkozunk.

Az Unió szövetséges tagállamokhoz kötődő rendszer, amely a nemzetközi jog mentén szerveződött, s melyben a tagállamok által szuverenitásuk egyes átengedett elemeiből ötvöződnek a nevesített hatáskörök. Tehát nincs saját hatásköre: Kompetenz ohne Kompetenz formula jellemzi. Létrejött egy olyan jogrendszer, ami a tagállamok jogrendszerébe illeszkedik, s úgy viselkedik, mintha szövetségi állam lenne, ahol a demokratikus deficit kiegészül alkotmányos deficittel.

Ehhez társul továbbá a közeljövőben esedékes fiscális szerződés, ami megkérdőjelezi a jogállam egyik attribútumát, a nemzeti parlament költségvetést jóváhagyó hatáskörét, az appropriációt, egy szupranacionális kontroll beiktatásával.

Elevenítsük fel továbbá azt a közismert tény, hogy az Európai Bíróság nem csupán jogértelmező, hanem jogalkotó hatáskörrel is rendelkezik. Az alapjogok érvényesülését

pedig egy jogtriász: a nemzeti, az EU joga és az emberi jogi konvenció szolgálja.

E címszavakban jelzett tényhelyzet minden jogász számára (nem politikus, ámbar léteznek jogvégzett politikusok is) bizonyítja, hogy az Európai Uniónak új jogdogmatikai rendszerre van szüksége. Az új alkotmányos fogalmak mellett a többi között a komplementer, párhuzamos hatáskörök új szellemű meghatározása indokolt.

Minderre figyelemmel teljesen egyetértünk az új feladatra mozgósító kezdeményezéssel, Armin von Bogdandy professzor, a Heidelberg-i Max-Planck Institut für ausländisches Öffentliches Recht und Völkerrecht igazgatójának *A nemzeti jogtudomány az európai jogi térségben* című kiáltványa tartalmával.⁴

A nemzeti jogtudomány az európai jogi térségben

Bogdandy professzor helyzetértékelése, már ami az EU, mint működő közösség részváltásait illeti, tényekre alapozott. Jelenleg az euro, a szabad mozgás, az egységes intézményi keret van válságban, s ez utóbbira (pl. magyar relációban) ékes példaként kifejezően utal a közelmúltban lezajlott bizottsági meghallgatás, amely jogi érveléstechnikájának bizonytalanságával, tény- és joghelyzet értékelésével és eljárás megnyilvánulásával erős kívánivalót hagy maga után.

Bogdandy célkitűzése, az EU mint politikai projekt sikerének támogatása, mégpedig teljesen új alapokon: az Európai Kutatási Térség létrehozásával. Noha a felsőoktatást érintő ún. Bologna-folyamat „eredményei” intő tanulsággal is szolgálnak, de az amerikai

⁴ Armin von BOGDANDY: *A nemzeti jogtudomány az európai térségben*. Az európai térség dinamikájának kutatásában a jogösszehasonlítás intenzívebb tételét, európai metodika kialakítását, a jogtudomány identitásának európaizálódását sürgeti a szerző. A projektet a Magyar Jog – Európai és Külföldi Jogi Szemle 2012. évi áprilisi számában teszi közzé a szerkesztőbizottság. A tanulmányt Jakab András fordította magyar nyelvre.

minta adaptációjával és a német Exzellenzinitiative (a szűkös támogatási források néhány kiemelt intézményre fordítása) felhasználásával van remény egy egészen új jogi dogmatikai rendszer kiépítésére, ami a globalizált világ igényeinek a nemzeti jogtudományokkal egyeztetetten megfelelhet. Így az európai-zálódás – a nemzeti jogtudományok identitásának figyelembevételével, mintegy korpansként jelentkezik. Ám, mint azt a jogtudósok közül többen vallják, már most olyan mértéket ért el a nemzeti jogrendek európai-zálódása, amit legkifejezőbben az európai jogi térség (Europäischer Rechtsraum) formulával jellemezhetünk. Azt azonban hiú reménynek könyveli el a recenzens, hogy ez az állapot így el tudja kerülni az európai integráció szövetségi állam értelmezéseit.

Bogdándy professzor az európai jogi térséget; az EU-nak a nemzeti jogrendek által definiált területeként határozza meg, ahol azonban a „szupranacionális” normák is jelen vannak. „Ennek megfelelően az EU-tag-ság a résztvevő államok államiságának lényegi és meghatározó jellegzetessége lesz, a közigazgatásuk az egész térség közigazgatásának részesévé válik, a korábban önmagukba bezárt jogrendjeik egy tágabb jogi keret részévé válnak” – hangsúlyozza a *Kiáltvány*, jelezve: hogy a nemzeti jogrendszereket „egy tágabb kontextusban kell újragondolni”. S amíg ez bekövetkezik – szerény véleményünk szerint – addig a szuverenitások „ravasz koma” állapotba kerülnek.

Mindenesetre – az EU intézményi zavarok okán is – a jogi gondolatrendszert az új kontextusra másként kell alkalmazni, új fogalmakkal, jelentéstartalmakkal kell a korábbi nemzetállami, jogállami modellt meghaladni. Ez lehet, hogy egyes jogász korosztályoknak szokatlan és fájó – vélekedik Bogdándy –, de látható már a hazai Alaptörvényünket kommentáló ifjú generáció kezdeményezése is.⁵ Nagyon fontos követelmény

az új fogalom- és normavilághoz való igazodás, s nem csupán az értékekre hivatkozás, mert a térség joga formula már eleve involválja az európai értékeket. A jogdogmatikai jogtudomány tehát új kihívásokkal néz szembe. A jogösszehasonlítás klasszikus módszerével minden generációnak meg kell írnia a saját jogtörténetét, ám állást is kell foglalni, hogy a Zeitgeschichte, azaz a leendő közös jogi térségben, milyen különféle nemzeti fejlődési utak lehetségesek. Tehát új igazodási pontok kellene a nemzeti jogrendszerek számára, s egyben új jogdogmatikai elemzések a közös jogot alkalmazó praxis számára is. Az európai jogi térség modell kialakítása pedig felkészült kutató jogtudósokra, kiváló gyakorlati jogászokra hárul, s a jogvégzettség nélküli politikusok pedig az EU politikai projektjének felelősei maradnak, mert itt az utak már szétválnak.

Az „új” ius commune

Bogdándy professzor próféciján gondolkodva – jogtörténészként nem tudom magam tartóztatni – az a véleményem, hogy az európai jogi térség – mutatis mutandis – már létezett az első Európa felbomlása utáni századoktól a 18. századi kodifikációkig. S ez a ius commune, ami a glossátorok által kifejlesztett sui generis jogrend, a jogtudomány és jogi kultúra, amelynek alapja a kommentált római jog, az egyházi és a hűbéri jog elemeivel, amely szoros szimbiózisban volt az ius propriummal, a helyi jogokkal.

A ius commune nem törvényi, hanem jogtudományi (iurisprudenciális) jog, legnagyobb része nem törvényhozási aktussal születő normarendszer, hanem tudósjog, amelyet a jogtudománnyal foglalkozók alkotnak. Tehát a korabeli Európa nem a legisztív unifikáció, hanem a jurisprudenciális jogegységesítés útját járta. A ius commune „állam nélküli” jog, nincs központi hatalom, amely a normát kibocsátaná. Sőt központi bírói hatalom sincsen, ami az értelmezési problémát eldöntené, s ezt ugyancsak a

⁵ Az Alaptörvény születésének körülményeiről, szakmai jogi nézeteiről lásd ABLONCZY Bálint: *Az Alkotmány nyomában*, Elektromédia Kft. Kiadó, 2011.

jogtudós – a communis opinio doktorum – végi el.

A *ius commune* szubszidiárius jellegű, azaz a helyi jogot, a *ius proprium*ot kell elsőként alkalmazni, s ha ez nem elégséges, úgy a *ius commune*t szükséges kölcsönözni. A *ius commune* – tehát nem rivalizál, mi több nem lép az elsődlegességi pozícióba, mint a jelenkori EU-jog, mert az nem dogmatikai törvényszerűségként, hanem jelenleg autoritatív tényezőként dominál. Az tehát semmiképp sem jellemzi ami a *ius commune*-t, azt, hogy ennek a *ius proprium*ra gyakorolt hatása, valós tudományossá válásával írható le.⁶

Meggyőződésünk, hogy az európai jogi térség és a jogtudomány művelőinek együttese, az EU és a nemzeti jog kölcsönhatása csak akkor lehet eredményes, ha a *ius commune* – *ius proprium* történeti törvényszerűségeit követi.

Nemzeti Alkotmánybíróságok Delegáltjainak Kollégiuma

A közös európai jogi térség és az újkori *ius commune* kiváló megoldásnak tűnik a 19–20. század jogi hatalmi rendszer, fogalomtár jelenkorra erőltetett sikertelenségeinek meghaladására. Ehhez azonban valamennyi EU-képviselő, politikus jóindulata sem elegendő. Vannak ugyanis olyan jogdogmatikai problémák, amiket nem lehet csak pusztán a büro „felkészültségével” elintézni.

Ezért ismét felidézzük azt a javaslatot, amit 2009 őszén, a Budapesten rendezett V. Európai Jogász Fórum záróülésén, a plénum résztvevői elfogadtak. Köztudott, hogy az EU jogásza, elsőként a német jogásztársadalom képviselői hozták létre a kétévenként – a Deutsche Juristentag mintá-

jára – szerveződő szakmai fórumot. Eleddig Nürnberg, Athén, Genf, Wien, Budapest adott otthont a tanácskozásnak. 2011-ben Luxemburgban került sor e rendezvényre. Budapesten az európai ügyészség, a határon átnyúló bűnözés, a fogyasztóvédelem, kereskedelmi jog témáin kívül az újkori szuverenitás kérdései kerültek megvitatásra.⁷ A részleteket mellőzve a plénumon elfogadott javaslatra utalunk – a többi között – arra, hogy az Európai Unió Alkotmánybíróságai delegáljanak az évenként (tavaszi, őszi ülészak) rendezendő Alkotmánybírósági Kollégiumba egy-egy főt. Ez a testület azokat a kérdéseket vitassa meg, amelyek a jurisprudenciális problémák során a tagállam és az unió központi szervei között keletkeznek, s a jogi megoldásokat állásfoglalásban tegyék közzé. (Ilyen súlyú például a közösségi jog elsődlegességének és alkalmazhatóságának kritériumai stb.) E szakmai fórum a közös európai jogi térség kialakításának igen eredményes kiegészítőjévé válhatna; ám erre az unió érintett szerveitől, képviselőitől még érdemi hatású érdeklődés sem mutatkozott azóta.

EU – nemzetállam – alkotmány

A tagállami jogrendszer adottság. Az EU szerződési rendszere, bíróságainak gyakorlata, mint láttuk ezektől erősen determinált, s a jelenlegi egységesítő kísérletek eredményei mellett még igen sok a megoldatlan probléma.

A közös európai jogi térség kialakításához, a munkálatok megkezdéséhez nem lehet eléggé hangsúlyozni a heidelbergi *Kiáltvány* eleganciáját és bölcsességét a módszertani európaizálódást tekintve. Mementóként: „Egy másik tagállam, noha része az

⁷ A tanácskozás anyagát a konferenciakötet tartalmazza. *Tagung des 5. Europäischen Juristentages 1–3 October 2009*, Budapest, Editorial Board: Gábor MÁTHÉ–Györgyi KÁLMÁN, Ulrich SIEBER (Criminal law), Attila HARMATHY (Civil law and commercial law), Péter PACZOLAY (Public law), Budapest, 2009, 348. p.

⁶ BÓNIS Péter: *Az európai közös jog születése*, Budapest, Rejtjel Kiadó, 2011, 168–176. p. A szerző alapos forrásbázison nyugvó kiváló monográfiája a korabeli európai jog fejlődésének megkerülhetetlen opusa.

európai jogi térségnek, mégiscsak egy eltérő része annak és egy másfajta fejlődés eredményét mutatja. Az eltérő fejlődés eredményeképp ugyanaz a szó (vagy annak fordítása) is eltérő jelentést hordozhat. Az európai jogi térségen belüli sokféleség azt kívánja meg tőlünk, hogy a külföldi jogrendet külföldiként fogadjuk el, és ne próbáljuk meg azt kizárólag a saját jogrendünk szabályai szerint értelmezni. Ezt a sokféleséget bizonyos fokig maga az EUSZ 4 cikk (2.) bekezdése is védi, amely kifejezetten elismeri a nemzeti alkotmányok szerepét. A formálódó európai jogi térség szemszögéből kell tanulmányoznunk más európai jogrendek alapvető struktúráját, de egyúttal tisztelnünk kell azok történeti tapasztalatait, fejlődésük állomásait, valamint jogi és tudományos stílusukat, majd ennek fényében a saját hagyományunkat is továbbfejleszthetjük.”⁸

Ez a metodika adekvát azzal, hogy Európa multikulturális entitás. Közhely, hogy a kulturális identitások együttes léte, virágzása Európa záloga. Ha ezt a gazdaság nem tudja biztosítani, akkor ez a kultúra, civilizáció pusztulásra van ítélve. Ezért is különösen figyelemreméltó Francis Fukuyama kiemelkedően gondolatgazdag monográfiájának – mely a 21. századi államépítéssel foglalkozik – záró következtetése. „Amit az államok és csakis az államok képesek megtenni, az a legitim hatalom koncentrációja és célirányos felhasználása. [...] Akik a »szuverenitás alkonya« mellett érvelnek – legyenek azok a szabadpiacot támogató jobboldaliak vagy elkötelezett baloldali multilateralisták – azoknak meg kell határozniuk, hogy kortárs világunkban mi más fogja a szuverén nemzetállam hatalmát helyettesíteni. Valójában ezt az űrt eddig a multinacionális társaságok, NGO-k, nemzetközi szervezetek, bűnszövetkezetek, terrorista csoportok vegyes gyülekezete töltötte ki.” (S a felsoroláshoz hozzátehetjük a pénzügyi válság kirobbanásában, s

az azt követő időben a gazdaságot hibernálni képes nemzetközi hitelminősítőket is!)

„Egyértelmű válasz hiányában, tehát nincs más lehetőségünk mint az, hogy visszatérjünk a szuverén nemzetállamhoz, és újra megkíséreljük megérteni, hogyan lehetne azt erőssé és hatékonyá tenni. [...] Az, hogy az európaiak tényleg jobban tudják-e az amerikaiaknál, hogyan kell a kört négyzögesíteni, majd még kiderül. Bárhogyan legyen is azonban, az államépítés művészete a nemzeti hatalom kulcsfontosságú alkotóeleme lesz éppen úgy, mint a világrend fenntartását célzó hagyományos katonai erő bevetésének képessége.”⁹

*

Zárógondolatként, visszatérve az Alaptörvény kommentárjához, rögzíthetjük, hogy a fentebb érintett alkotmányjog-tudományi kérdések csak látszólag tűntek kitérőnek. Mindezekre az európai alkotmányfejlődés rendkívüli tanulságokkal szolgál. Ezért külön is kiemelkedőnek tartjuk a témával foglalkozó abszolút szaktekintély R. C. van Caenegem genti és cambridgei professzor legsikerültebb munkáját: *Bevezetés a nyugati alkotmányjogba* című monográfiáját. A mű epilógusa mindannyiunk számára elgondolkodtató lehet. „Bárhogyan is alakuljanak a kelet-európai események, annyi bizonyosnak látszik, hogy a világot egyre kevésbé érdeklik a vallásokra, filozófiára vagy utópiákra épülő politikai rendszerek, s inkább a lehető legtöbb ember számára a lehető legnagyobb jólétet biztosító józan pragmatizmus kerül előtérbe. [...] Az valóban elképzelhető, hogy a Nyugatot felfedezett – vagy ráhibázott – bizonyos alkotmányos formulákra, amelyek az egész emberiség számára nagy és állandó értéket jelentenek, de ez még nem jelenti a vita végét, sem a nyugati hagyományokon kívül,

⁸ Armin von BOGDÁNDY: *A nemzeti jogtudomány az európai jogi térségben*. (Kézirat)

⁹ Francis FUKUYAMA: *Államépítés – Kormányzás és világrend a 21. században*, Budapest, Századvég, 2005, 154–155. p.

[...] sem azon belül. [...] Kétségkívül továbbra is folytatódni fognak a viták olyan kérdések körül, mint a hatalom áttolódása a parlamentből a kormány irányába vagy az írott alkotmány, illetve Bill of Rights szükségessége, vagy az alkotmánybírók kívánatossága. S ugyanúgy folytatódni fognak a viták az emberi jogokról: részét alkotják-e az emberiség kulturális örökségének? [...] Vajon lehetséges, kívánatos és egy-

általán szabad-e mai posztmodern és illúziótlan világunkban valamilyen értelmet vagy mintát felkutatni a nyugati alkotmánytörténetben? [...] Huszonhárom évvel ezelőtt tette fel Arisztotelész azt a spekulatív kérdést, hogy változó körülmények között is, melyik a legjobb alkotmány (Politeia): a kérdés máig nyitott maradt.”¹⁰ A különböző nemzetközi szervezetek tehát vizsgálódhatnak.

Gondolatok a nemzeti és az európai uniós jogról

Az Alaptörvény idegen nyelvű kommentárjának apropójára közreadott recenzió rendhagyó formában ugyan, de logikailag egymásba fonódó gondolatsor a nemzeti és az EU jog viszonyáról.

Közismert, hogy Európa történetének harmadik egységesülő kísérleténél tart. Ennek a jelenkori nagy államelméleti projektnek a kezdeti eredménytelenségeivel küzdő Unio, s rendkívül sajátos joga, figyelemreméltó joggyakorlata az írás egyik része, míg a másik Prof. Dr. Armin von Bogdandy heidelbergi intézeti igazgató nagy visszhangot kiváltó a – nemzeti jogtudomány az európai térségben c – tanulmányával foglalkozik.

Az Europäischer Rechtsraum kialakításában teljesen új metodika alkalmazását, a jogtudomány identitásának europaizálódását sürgető szerző a tudomány bölcsességével és a gondolkodás eleganciájával hangsúlyozza a többi között, hogy „az európai jogi térségen belüli sokféleség azt kívánja meg tőlünk, hogy a külföldi jogrendet külföldiként fogadjuk el és ne próbáljuk meg azt kizárólag a saját jogrendünk szabályai szerint értelmezni”.

Az európai jogi térség létrehozásához ajánlott új *ius commune* pedig – a jogtudósok és kiváló gyakorlati jogászok közreműködésével – jó esélyt jelent egy elfogadott és adekvát *iurisprudentia* működésére.

¹⁰ R. C. van CAENEGEM: *Bevezetés a nyugati alkotmányjogba*, Budapest, Magyar Közlöny Lap- és Könyvkiadó, 2008, 402–405. A könyv eredeti kiadása: R. C. van CAENEGEM: *An historical introduction to western constitutional law*, Cambridge University Press, 1995.